شاری مۆسیقاره سپییەکان: زمانی بەختیار عەلی و شرۆڤەیەکی زمانەوانیی.

خەتاب سابیر
ئابی2006

بەشی دووەم

ئەم ترسە لەنووسین زۆر بەکەمیی لای نووسەری کورد دەردەکەوێ. لالۆ و خاتوونی نەزانی هێندە سەیر خاوەنی کتێبن لەکوردا، بەئەندازەی سیقەتۆرەی جورەیەک لەبواری بیرو تیۆرییدا تەڕاییان تێدا نییە. دیارە ئەوەندە لووتبەرزیشن ڕێگە نادەن کەس بەکتێبەکانیشیاندا بچێتەوەو هەڵەبژێرییان بۆ بکات. هاوکێشەکە بۆ بەختیار جیاوازە، بەختیار عەلی یان زۆر کەسێکی بوێرە، یان گوێ بەهیچ شتێک نادات کە بەو زمانە تژیی لەهەڵەی نووسین و داڕشتنەوە، بەهێزترین و باڵاترین ڕۆمانی کوردیی لەمێژووی کورددا تا ئێستا نووسیوە.

ئەگەر وەستایی لەزماندا نەبێت، ڕۆماننووسێک و داپیرەیەکی چیرۆکخوانی نەخوێندەوار، لەگێڕانەوەی چیرۆکێکدا وەک یەکیان لێدێت. بگرە داپیرەی نەخوێندەوار و کلۆڵ لە ڕۆشنبیرییدا دەتوانێ بە هەڵبەزو دابەزی زمان و ئاواز، گۆڕینی دەنگ و وێنەکێشانی دیمەنەکان لەسەرنجی بیستەردا باشتر گەمە بە ڕووداوەکان بکات و تام و چێژێکی زۆرتریش بەبابەتەکە بدات. لەڕاستییدا بەختیار عەلی جادوویەکی زۆر بەهێزی هەیە لە چۆنییەتی گەمەکردن بەزمانەوە، بەڵام سەرئەنجام بەو هەموو تواناو بەهرە زۆرەشەوە کەهەیەتی کەوتووەتە هەڵەی زۆر گەورەوە.

ڕۆمانی شامۆس سیخناخە لەهەڵەی زمانەوانیی و دەربڕین و تەنانەت هەندێ وشە بەشێوەیەکی ماتماتیکیی داتاشراون و خوێنەر تووشی گومان دەکات ئایا ئەو جۆرە وشانە لەکوردییدا هەن یان ئافرێندراون. لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا زمانی نووسینی بەختیار لەم ڕۆمانەدا لەچاو ڕۆمانەکانی پێشووتری و نووسینە تیۆریی و فەلسەفییەکانیدا زۆرباش گەشەی کردووەو ئەو هەڵانەی لە نووسینەکانی پێشووتردا کردوونی، لێرەدا کەمتری کردوونەتەوە.

بۆ نموونە ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ نووسینەکانی پێشووتری بەختیار، 'نییە' ی بە'نیە' دەنووسی، گرفتی دوو "ی" بەسەریەکەوەی زۆرکەمکردووەتەوە، ئەگەر ساڵانێکی زووتر بینووسیایە "شاری مۆسیقارە سپییەکان" ، ئەوە گومانی تێدا نەبوو دەینووسی " شاری مۆسیقارە سپیەکان" ، فیگۆری کردووە بەفیگەر(Figure) کە لەفۆنەتیکی ئینگلیزییەکەوە زۆر نزیکترە. لە کتێبی 'ئیمان و جەنگاوەرانی'دا فۆنەتیکی کەیاسی بۆ فاروق ڕەفیق چاککردووەتەوەو کردوویەتی بە کایۆس (Chaos)، مەبەست لەم نموونانە ئەوەیە بەختیار خۆی زۆر گرنگیی بە فۆنەتیکی زمان دەدات و زاراوە کانەدییەکەی فاروق ڕەفیق دەهێنێتەوە سەر ریتمی ئینگلیزیی بریتانیی و شێوەیەکی پرۆفیشناڵ دەدات بە وشەکە. بەڵام بەختیار لە ئاست خوێنەری کورددا گرفتێکی تری هەیە، ئەو پێی وایە کاتێ هەندێ زاراوەی نوێ بە ئاڵمانیی دەنووسێ ، خوێنەری کورد دەتوانێ ژێدەر بە سانایی پەیدا بکات و واتای ئەو زاراوانە بە ئاڵمانیی لێک بداتەوە.

ئەم گرفتە بەتەنها هەر ئالوودەی بەختیار نەبووە، بەشێکی زۆر بەرچاو لە نووسەران و رۆشنبیرانی کورد لەئەوروپا بەزمانی دەوڵەتانی سکاندەنیڤیا و ئاڵمانیی و هۆڵەندیی ، زاراوەکان وەردەگرن و بەئەکسێنتی ئەو زمانانەش دەینووسن، بۆ نموونە ئەنترۆپۆلۆجی دەکەن بە ئەنترۆپۆلۆگی، ئۆریجناڵ بە ئۆریگناڵ و ستەیت (state) بە ستات و هەروەها.

بەختیار عەلی کاتێک کتێبی " ئیمان و جەنگاوەرانی " دەنووسێ لە وەڵام بە فاروق رەفیقدا، سەرلەبەری وشەو زاراوە سیاسیی و تیۆریی و فەلسەفییەکان لەناو کەوانەدا بە ئاڵمانیی دەنووسێت. ئاخر خوێنەری کورد هەشی کوێ بکات بەسەریدا کە ئاڵمانیی نازانێ ، لەکاتێکدا ئەگەر یەک ئاڵمانییزان لەکوردستاندا هەبێت ، ئەوە هەزار ئینگلیزییزان هەیە، چ لەبەر رۆڵی سیاسیی و کولتووریی و رۆشنبیریی ئینگلیز بێت ، چ لەبەر هێجەمۆنی دوورمەودای دەسەڵاتی ئینگلیز بێت. زمانی ئینگلیزیی رەگورپیشەیەکی هەیە لەناوچەکەداو پێویست ناکات ئاڵمانیی بکرێ بە سەرچاوەو بنەچەی لێکۆڵێنەوەیەکی سیاسیی تیۆریی وەک ئەوەی لە ئیمان و جەنگاوەراندا کردوویەتی. ئەگەر بەختیار توانای بەسەر ئاڵمانییدا دەشکێ و بەسەر ئینگلیزییدا ناشکێ ، دەبووایە ئەو ئەرکەی بکێشایە کە هەندێکی تر خۆی ماندوو بکردایەو زاراوە بیانییەکانی بە ئینگلیزیی بنووسیایە.

هەندێک لە سیاسییەکان و رۆشنبیرانی کورد ئەوەندە ئەبڵەقن بەزمانی عەرەبیی و فارسیی ، بەتایبەتییش لە دوو دەیەی رابردوودا زێتر بە فارسیی، تەنها بۆ بەهێزکردنی دەقەکانیان زۆر بێتامانە وشەی فارسیی و عەرەبیی دەترینجێننە ناو زمانی کوردییەوە و بەتۆبزیی شەقشەقێنی پێدەکەن ، لەچەشنی (مەعریفە، ئیحا، ئەوج، عیرفان، سیاق، نیهاد، ئیحالە، کەینوونە، شوناس...تاد). ئاخۆ گوناه نییە لەبری (سیاق) ، رەوش هەبێت و بەکار نەهێنرێ، ئەگەر هەر بەکاریش ناهێنرێ بۆچیی کۆنتێکست (Context) بەکار نەبردرێ.

بۆ دەبێ لەژێر زەبری کولتووری عەرەبدا ، مەعریفە لەجێگەی زانین بەکاربردرێ؟ ئەگەر هەر دڵیش ئاو ناخواتەوە بۆچیی نۆڵیج (Knowledge) بەکارنەهێنرێ. لەمەشماڵوێرانتر بەشێوەکی هەڕەمەکیی و گشتیی هەندێ رۆشنبیری ئەوروپانشین تەنها بۆ ئەوەی ئاستی خوێندەواریی خۆیان دەربخەن، دەچن وشەکان بەزمانە ئەوروپییەکان دەنووسن .

تۆ بیهێنە بەرچاوی خۆت، رۆمانەکەی بەختیارت بۆیەکەمجار بەدەستەوەگرتووە و هێشتا نەتخوێندووەتەوە، زۆر ناووناوبانگی دەرکردووە، یەکسەر ئەو قەبارە گەورەیەی ئەو رۆمانە وات لێدەکات بڵێی ئەم هەموو شتەی چۆن نووسیوە ، چۆن بەیەکەوە گرێیداون، ئەو زمانە بەرزەی پێی نووسیوە (کە زمانی بەختیار عەلی فانتەسییترین زمانی نووسەری کوردە) چ زمانێکە؟ ئەی ئاهورامەزداو ئەهریمەن، ئەم توانا و بەهرە گەورەیە چییە لەم کوڕەدا هەیە! ئەم پشوودرێژیی و خولیاو ئارەزووە چۆن لەناخی ئەم کەسەدا چەکەرەی کردووە! بەکورتییەکەی شاکارێکی جوان و بڵندت لەبەردەستدایەو پسپۆریی لەلکاندن و شیکردنەوەی رووداو و رایەڵکردنی چیرۆکەکان هەمووی لە زمانەکەیدایە.

کەواتە لە پیتێکەوە بۆ وشەیەک و دواتر بۆ رستەیەک و پارەگرافێک و تا دەگاتە بەشێک لەکتێبەکەو لەکۆتاییشدا هەموو رۆمانەکە بەسەریەکەوە وەستایەک لە کەرەستەی خاو دروستی کردووە ئەویش کەرەستەی زمانە. ناخۆشییەکە لێرەدایە، کاتێک لەخوێندنەوەدا بەدالآنەکانی رۆمانەکەدا دەگەڕێی هەست بەهەڵەی زۆروزەبەند دەکەیت.

زمان لە ئاستی بەرینتردا بۆخۆی دۆخێکی سروشتیی هەیە کە مرۆڤەکانی سەرزەمین بەیەکەوە بەشداریی لەتێگەیشتن و خوێندنەوەی یەکتردا دەکەن، هەروەک بۆوردیو (Bourdieu) کاتێک لە دەلاقەی زمانەوە سەیری دەکات ، سەبارەت بە زمان و زمانەوانیی دەڵێت " ئەفسانەی یەکسانیی- The myth of equality) کەڵکەڵەی زمانناسیی کۆمۆنیزمە - the illusion of linguistic communism " (Bourdieu, 1984, p.43) .

گرنگییەکە لێرەدایە، تا چەند دەکرێ نارۆشنییەکانی ناو زمانی نووسین کەمبکرێتەوە بۆ خوێنەر و لە رێگەی وەرگێڕانیشەوە بۆ زمانە بیانییەکان بتوانرێت کۆمۆنیزمێک (مەبەست لەبەشداریی و هەرەوەزییە نەک رژێمی کۆمۆنیستیی) لە تێگەیشتن یان خاکیبوون لە فەلسەفەی نووسینەکە لەگەڵ خوێنەرانی بیانییدا دروست بکرێ، یان چ ئەوەی هاوزمانانی خۆت چۆن لێت تێدەگەن. بایەخی ئەم چەمکە لەوێوە دەستپێدەکات، چ دەقێکی گونجاو و رەوان و ئامادەکراو وەردەگێڕی بۆ زمانێکی تر و هاوبەشییەک لە تێگەیشتن دروست دەکەیت.
هەر بیریارو فەیلەسوف و ئاکادیمیستێکی ناودار بگری لەم جیهانەدا بەشاکارەکانیان و بەبەرهەمەکانیان دەناسرێنەوە، ئەمە زۆرتر دەسەپێت بەسەر نەوەی نوێداو ئەوانەی لە ئێستادا لەژیاندان، لێرەدا قسە لەسەر زمانی نووسینەکانی بەختیار عەلییە، ئەم مرۆڤە ناوی هەرچییەکی لێ بنێن لە بیریار، نووسەر، رۆماننووس، شاعیر....تاد، سەرئەنجام هەر دێینەوە سەر ئەوەی بەختیار عەلی کاتێک دەنووسێ هەرچییەک لە ناواخن و هزریدایە دەیەوێ بیهێنێتە چوارچێوەی وتار یان کتێبەوە.
(بەختیار عەلی)یش بەنووسینەکانییەوە بەختیار عەلییە، بەرهەم و ناوەڕۆکی نووسینەکانی ئەویان گەیاندووە بەم جێگەیە، بەختیار هیچ نییە ئەگەر لەنووسینەکانی دابماڵیت، نووسینەکانی تەنها سەرمایەو ناووناوبانگی ئەون، ئەم هاوکێشەیە تا زێتر ورد بکەیتەوە ، وردە وردە دەگەیتە سەر پارەگرافەکانی و رستەکانی و وشەکانی و لێرەشەوە جارێکی تر گەڕانەوە بۆ گیان و ناوەڕۆکی مەسەلەکە کە زمانی نووسینی بەختیار عەلییە.

بەدڵنیاییەوە ئەگەر کوردیی، بۆ ئەو زمانی سەرەکیی نەبێت ، حەزی دەکرد بە ئاڵمانیی، ئینگلیزیی، فڕانسیی یان لای کەم بەعەرەبیی بنووسێت، بۆیە کە زمانی کوردیی زمانی زگماکە (نەک سکماک) بۆ ئەو، دەبێت باشتر وکاراتر گرنگیی پێبدات. چونکە ئەگەر زمانی دووەمیش بتەوێ فێربیت و پێی بنووسیت ، ئەوا دەبێت ئەوەندە کارامەیی لەخۆت نیشان بدەیت کە توانای گەمەکردن و راوکردن و پاشقولگرتنی باشت لە زمانی دووەمدا هەیە.
بە تێگەیشتنی جۆنسن (Johnson) " فێربوونی زمانی دووەم لەروانگەی چالاکیی و توانستییەوە نابینرێ، ئەوەندەی لە روانگەی هەڵسوکەوتەوە(performance) دەبینرێ" (Jhonson, 2004, p.4) . لەم دیدەوەیە کە هیچ کەسێ ناتوانێ بەزمانێکی تر دەقێکی مەزن و پڕ لەبەهرە بنووسێت ئەگەر بەزمانی زگماکیی خۆی نەتوانێ ئەو دەقە باشتر و بەهێزتر بنووسێ. کە دیارە لەرووی بایۆلۆژییەوە زمانی زگماک ئەو زمانەیە کە لەماڵەوە یان لە دایک و باوک و کۆمەڵگەوە فێری دەبیت و زمانت پێی دەپژێ.

بۆ بەدبەختیی کورد هەندێ نووسەرمان هەیە کە بە فارسیی و عەرەبیی و تورکیی و زمانەکانی تر دەنووسن و بەکوردیی نانووسن . بیانووشیان ئەوەیە کە کوردیی زمانی خوێندنیان نەبووەو بە زمانی تر دەنووسن و خوێنەری نەتەوەکانی تر بە کولتووری کورد و ئەدەبی کوردیی ئاشنا دەکەن و لەم رێگەیەوە خزمەتی زێدەتر دەکەن!. ئەگەر فشە لەم جۆرە بیرکردنەوانە دەربکەیت هیچت بەدەستەوە نامێنێ کە خورووی سەری پەنجەکانتی پێ بشکێنیت.

چونکە داینەمیک و لۆژیکی زمان لەوەدایە کە تۆ چۆن لەدەقێک دەگەیت و میکانیزمی ئەو تێگەیشتنەش جگە لە زیندوویی زمانەکە شتێکی تر نییە، لەم تێڕوانینەوەیە کە گادەمێر دەڵێ " تەواوکردنی ژیان لە تێگەیشتنی زمانەوەیە کە لەناختدا دەژیی" (Gadamer, 1989, p.346). کەسێک بەزمانی زگماک نەتوانێ دەقێکی کورت و پوخت و زیندوو بنووسێ، ئەی قوڕ بەسەر ئەو زمانە دووەمەی کەپێی دەنووسێ.

بۆیە زۆر گونجاوترە ئەو جۆرە نووسەرانە هەوڵبدەن کوردیی وەربگێڕن بۆ زمانەکانی تر زۆر باشترە لەو نووسینانەی کە بە سەقەتیی بە زمانێکی تر دەینووسن. لەگەڵ ستایش و پێزانینێکی زۆر بۆ هەندێ نووسەری زۆرباش کە بەزمانە بیانییەکان شتی زۆر بەپێز دەنووسن و بەدڵنیاییشەوە زۆر گرنگە نووسین بەزمانە بیانییەکان بەڵام لەمەش گرنگتر ئەوەیە کە بەزمانێکی پوخت و پاراو و جوان بنووسرێت.

هەندێ نووسەر هەن کاتێک بەکوردیی دەنووسن، بەعەرەبیی، فارسیی یان بە زمانێکی تری بیانیی بیر دەکەنەوە و لەم دۆخەشدا شێوازو دەربڕینی زمانێکی تر بەهەڕەمەکیی و ملهوڕیی بەسەر زمانی کوردییدا دەسەپێنرێ. ئەمە بۆ نووسین بەزمانی بیانییش هەروایە. ناکرێ نووسەرێ بەکوردیی بیر بکاتەوەو بە زمانێکی تر بنووسێت. نووسەر بەهەر زمانێک بنووسێت دەبێت بە رەوانبێژیی و رێزمان و داڕشتن و ئەدەبی هەمان زمان بیر لە نووسین بکاتەوە.